

Справа Бейліса: київський вимір

Збірка присвячена справі Бейліса – одному з останніх судових процесів, пов'язаних із так званим «кривавим наклепом» (безпідставним обвинуваченням євреїв у ритуальних вбивствах). Він відбувся в Києві у вересні–жовтні 1913 року і набув надзвичайного розголосу в усьому світі. Обвинувачений юдей Мендель Бейліс був виправданий, праві антисемітські сили Російської імперії зазнали поразки, а сам процес викрив жахливий стан політичної та судової системи напередодні Першої світової війни. Різноманітні матеріали, представлені в книзі (витяги з тогочасної преси, стенографічного звіту судового засідання, уривки спогадів, сучасні наукові та науково-популярні статті), відтворюють політичну й суспільну атмосферу того часу; спеціальний акцент зроблено саме на київському та українському вимірі цієї історії.

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ»
ЦЕНТР ДОСЛІДЖЕНЬ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ
СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКОГО ЄВРЕЙСТВА

СПРАВА БЕЙЛІСА: київський вимір

Упорядкування Ірини Берлянд

Київ
ДУХ І ЛІТЕРА
2023

УДК 940(=411.16)(477-25)«1913»

Упорядкування: Ірина Берлянд
Переклад з англійської: Андрій Павлишин
Переклад з російської: Наталія Наумова

C74 Справа Бейліса: київський вимір / Упоряд. Ірина
Берлянд. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2023. – 400 с.
ISBN 978-966-378-968-2

Збірка присвячена справі Бейліса – одному з останніх судових процесів, пов'язаних із так званим «кривавим наклепом» (безпідставним обвинуваченням євреїв у ритуальних вбивствах). Він відбувся в Києві у вересні–жовтні 1913 року і набув надзвичайного розголосу в усьому світі. Обвинувачений юдей Мендель Бейліс був виправданий, праві антисемітські сили Російської імперії зазнали поразки, а сам процес викрив жахливий стан політичної та судової системи напередодні Першої світової війни. Різноманітні матеріали, представлені в книзі (витяги з тогочасної преси, стенографічного звіту судового засідання, уривки спогадів, сучасні наукові та науково-популярні статті), відтворюють політичну й суспільну атмосферу того часу; спеціальний акцент зроблено саме на київському та українському вимірі цієї історії.

Видання стало можливим за підтримки
Голландського єврейського
гуманітарного фонду (JHF)

УДК 940(=411.16)(477-25)«1913»

На обкладинці використано зображення листівки,
присвяченої справі Бейліса

© Ірина Берлянд (упорядкування
та вступна стаття), 2023

© Автори статей, 2023

ISBN 978-966-378-968-2 © ДУХ І ЛІТЕРА, 2023

Зміст

І. Берлянд.

Справа Бейліса: київський вимір
(про цей збірник) 5

Розділ І

Передісторія: кривавий наклеп 23

Розділ ІІ

Справа Бейліса. Фабула. Підготовка
судового процесу 28

Розділ ІІІ

Преса і громадськість про справу Бейліса.

Війна газет.

Переклад з російської Н. Наумової 36

Розділ ІV

З матеріалів справи. Слухання справи

в Київському окружному суді.

Переклад з російської Н. Наумової 53

Розділ V

Вердикт присяжних у дзеркалі преси 107

Рефлексія української громадськості

Переклад з російської Н. Наумової 114

Розділ VI

Постаті

М. Бейліс. З книги «Історія моїх страждань»

Переклад з англійської А. Павлишина 135

<i>Т. Кальченко, А. Степанов.</i> Студент-чорносотенець	270
<i>В. Шульгін.</i> Бейлісіада	278
<i>В. Хітерер.</i> Арнольд Давидович Марголін – захисник Бейліса Бейліса. <i>Переклад з російської Н. Наумової</i>	325
<i>А. Гомельський.</i> Арнольд Марголін: єврейський громадянин Української Республіки і його книга «Україна та політика Антанти»	335
<i>О. Скрипник.</i> Микола Красовський: від справи Бейліса до розвідки УНР	346
Додаток	
<i>М.В. Гаухман.</i> Справа Бейліса (1911–1913 рр.): версії сучасників і причини фабрикації (до сторіччя судового процесу)	361

I. Берлянд

СПРАВА БЕЙЛІСА: КИЇВСЬКИЙ ВИМІР (про цей збірник)

Понад сто років тому в Києві відбулася незвичайна подія, яка сколихнула не лише Російську імперію, а й увесь світ. Був знайдений убитим православний хлопчик Андрій Ющинський, на його тілі була велика кількість колотих ран. Й обвинувачений у цьому злочині був єврей Мендель Бейліс, що працював поряд з місцем, де, ймовірно, було вбито хлопчика, до того ж обвинувачений в убивстві з ритуальною метою «виточити християнську кров» – нібито єврейська традиція передбачає в певних ритуалах уживання людської крові. Версія «ритуального вбивства», попри всю її неправдоподібність, активно просувалася з самого верху, з Санкт-Петербурга; київських поліцейських і слідчих, які не знаходили доказів на користь цієї версії (адже їх не було і не могло бути), звільняли, усували від слідства; в Державній Думі розглядалися питання «про зловмисність і злочинність дій чинів київської розшукової поліції», про те, що київська поліція підкуплена юдеями; висловлювався жаль, що київський «судовий слідчий притягнув поки що як обвинуваченого лише одного юдея»¹. Це був справді

¹ Див. про це в спогадах В. Шульгіна, с. 288–303 цього видання.

незвичайний процес, можна сміливо сказати, що він був безпрецедентним: за фантастичністю, абсурдною дикістю обвинувачення, очевидною сфабрикованістю, повною відсутністю доказів – й одночасно за тупою наполегливістю влади в бажанні неодмінно влаштувати цей процес і добитися обвинувального вироку. Так, існує давня традиція подібних обвинувачень євреїв, так званий «кривавий наклеп» – але, по-перше, справа Бейліса відбулася тоді, коли по всій Європі такі справи вже припинилися, і всім мислячим людям була очевидна безглуздість, безпідставність кривавого наклепу. Часто справу Бейліса порівнюють зі справою Альфреда Дрейфуса (Франція, Париж, 1894) і (рідше) Лео Франка (США, Атланта, 1913) – але там були обвинувачення в злочинах, які дійсно нерідко трапляються (шпигунство, зґвалтування, вбивство), хай навіть вони спрямовані на людей, щодо вини яких не було обґрунтованих свідчень, і вмотивовані антисемітизмом. Натомість проти Бейліса висунуто фантастичне обвинувачення в ритуальному вбивстві, яке нібито практикує юдейська традиція. Тож під обвинуваченням опинився не лише Мендель Бейліс, а й єврейський народ і вся юдейська громада, і саме так це розуміли і прихильники «ритуальної версії», і ті, хто заперечував не лише винуватість Бейліса, а й наявність в юдеїв традиції ритуальних убивств. По-друге, це, мабуть, був перший такий кримінальний процес, на судових слуханнях якого ніби була присутня вся країна і весь світ. Ще не існувало інтернету та соціальних мереж – але газети друкували повідомлення про перебіг слухань, аж такі оперативні й докладні, що 27 вересня 1913 року, на третій день судових слухань, прокурор О. Віппер звернувся до суду з клопотанням про заборону друкувати

дописи із судової зали: «Про цей суд у газетах розмішуються вельми докладні звіти стенографічні. Вони настільки точні й настільки точно відтворюють усе те, що відбувається на цьому засіданні, що я вважаю, що друкування в точному вигляді таких звітів порушує статті статуту кримінального судочинства <...> Тому я просив би припинити друкування всіх звітів, не тільки стенографічних, а й узагалі. Пп. присяжні засідателі ізольовані, але свідки не ізольовані. Ті статті, які друкуються з цієї справи, є обробкою суспільної думки, і це надзвичайно впливає на настрій свідків»². Суд, однак, залишив клопотання без розгляду, і докладні репортажі з судових засідань тривали протягом усього процесу, тож за перебігом слухань стежила майже в режимі реального часу громадськість не лише Києва і Російської імперії, а практично всього світу, адже до Києва прибули кореспонденти всіх провідних газет. Ця справа розколола суспільство Російської імперії на два непримиренні табори: майже ніхто з тих, хто активно цікавився громадським життям, не залишився нейтральним. Представникам обох таборів було ясно, що йдеться не про винуватість чи невинуватість певної особи, йдеться про принципові речі, доленосні для імперії. Весь процес і, зокрема, зала судових засідань здавалися представникам ліберальної громадськості ареною битви людяності, правди і свободи проти бузувірства, рабства, ненависті та ворожнечі³, натомість урядовцям

² Див.: Дело Бейлиса. Стенографический отчет. Т. I. Киев, 1913, с. 40.

³ Див., зокрема, звернення «До російського суспільства. З приводу кривавого наклепу на євреїв» на с. 37–39 цього видання.

і правим громадським діячам – ареною двобою між «світовим єврейством» і «російським народом», який, на думку чиновників і правої громадськості, потребував захисту з боку уряду⁴. У своїй промові державний обвинувач О. Віппер (якого, до речі, довелося відряджати з самого Петербурга, адже жоден співробітник київської прокуратури не погодився підтримувати цього обвинувачення, так само й голова Київського окружного суду відмовився вести процес, тож довелося спеціально перевести до Києва суддю з Умані) не посоромився бідкатися, що він відчуває себе під владою євреїв: «З того моменту, коли був притягнений Бейліс, захвилювалися єврейські кола. Вони аж ніяк не очікували, що уряд, чи точніше, слідча влада і прокуратура наважаться притягнути до справи євреїв. <...> [яке б не було важке становище євреїв] скажу відверто <...> – що я особисто постійно відчуваю себе під владою євреїв, під владою єврейської думки, під владою єврейської преси. <...> хоча юридично вони й безправні, але фактично вони володіють нашим світом»⁵. Зауважте, це говорить не затуркана малограмотна людина, а освічений юрист, успішний чиновник (дійсний статський радник), син директора Московського училища живопису, скульптури та

⁴ «Наразі триває не суд над невідомим досі євреєм, а генеральна битва між світовим єврейством і російським урядом. [...] Усі світила й адвокатури, і літератури, медицини та науки – на боці єврейства, яке вже встигло обробити їх, проти стоїть душа простолюду, до якої ще не доторкнулося єврейське просвітництво», – писав київський чиновник П. Любимов у донесенні в МВС. Див. с. 393–394 цього видання.

⁵ Див. промову прокурора на с. 63–75 цього видання.

I. ПЕРЕДІСТОРІЯ: КРИВАВИЙ НАКЛЕП

Кривавий наклеп – обвинувачення в людських жертвоприношеннях та вживанні людської крові в ритуальних цілях. За часів Римської імперії кривавий наклеп адресувався раннім християнам (так тлумачився обряд Євхаристії), в Середні віки християни звинувачували у вживанні людської крові та ритуальних вбивствах єретиків, проте найчастіше від кривавого наклепу в середньовічній Європі потерпали євреї, починаючи з XII століття. Ці звинувачення неодноразово спростовувалися. Папи, німецькі імператори, чеські та польські королі, багато світських і духовних лідерів Європи видавали спеціальні булли, укази та звернення, що забороняють кривавий наклеп. Так, *Sicut Judaeis*, папські булли на захист євреїв, були видані щонайменше вісімнадцятьма папами протягом XII–XV століть. Утім, фольклорний сюжет про ритуальні вбивства і вживання крові євреями був неймовірно живучим, звинувачення, самосуд і погроми, судові процеси виникали знову і знову та коштували життя багатьом європейським євреям.

З Булли Папи Іннокентія IV 2838 Sicut Judaeis, що була адресована архієпископу в'єнському у зв'язку з обвинуваченням у ритуальному вбивстві євреїв Вальєаса (1247 р.)

Це не гідна похвали старанність або огидна жорстокість, коли з корисливості чи кровожерливості

християни без вироку суду грабують, мучать та вбивають євреїв; це суперечить смиренності католицької релігії, яка дозволяє євреям жити у своєму середовищі згідно з їхніми власними звичаями. Тепер же євреї твоєї провінції гірко скаржаться нам, що деякі прелати і дворяни в тебе, в пошуках приводу для початку переслідувань проти євреїв, поставили їм у провину смерть дівчинки, таємно вбитої у Вальреасі, та деяких з них – без жодних законних доказів і без їхнього зізнання – жорстоко вбили у вогні, деяких позбавили всього майна і вигнали... Оскільки ми не бажаємо, та з Божою допомогою і не можемо терпіти цього, наказуємо ми, щоб ти щодо цих євреїв усе поновив за законом і не дозволяв би, щоб і надалі з приводу цієї чи подібних обставин їх хтось протизаконно утискав; тих, хто ображає їх, ти маєш приборкувати церковними покараннями, не роблячи жодних послаблень.

З Булли Папи Миколая V (1447 р.)

Щоб легше збудити ненависть християн до євреїв, деякі дозволяли собі хибно стверджувати і переконувати християн, ніби євреї не можуть справляти і не справляють деяких свят без печінки чи серця християн. Цим незмінним нашим визначенням ми забороняємо назавжди і найсуворішим чином усім віруючим у Христа – самим або через інших, відкрито чи таємно, посередньо чи безпосередньо – робити щось подібне проти євреїв взагалі чи проти окремого єврея.

* * *

Із Західної Європи через Польщу та Німеччину кривавий наклеп у вигляді фольклорного сюжету прийшов у східнослов'янські землі. У Російській імперії

кримінальні справи, пов'язані з кривавим наклепом, неодноразово порушувалися в 19 столітті, коли в Західній Європі подібна практика вже припинилася, причому підставою порушення часто були виключно «народні чутки» про те, що євреї використовують християнську кров.

* * *

Справи кривавого наклепу в Російській імперії

Сенненська справа 1799 р. – 4 особи обвинувачені в убивстві жінки; виправдані.

Гродненська справа 1816–1817 рр. – обвинувачений один з керівників гродненського кагалу Шолом Лапін у вбивстві 14-річної дівчинки; справу було припинено, потім поновлено через 10 років, знову припинено.

Велізька справа 1823–1835 рр. – 40 осіб, обвинувачені в убивстві 3-річного хлопчика, виправдані; провели у в'язниці 9 років.

Саратівська справа 1852–1853 рр. – у вбивстві двох хлопчиків обвинувачені моель Шліфферман та ще 2 особи; засуджені після розгляду в Сенаті та Держраді.

Кутаїська справа 1878 р. – обвинувачено 10 євреїв з містечка Сачхери, вони були виправдані в березні 1879 р. Це був перший гучний процес після судової реформи; апеляція в Тифлісі у квітні 1880 р. залишила виправдувальний вирок у силі.

Справа Блондеса 1900–1902 рр. (Вільнюс). Фельдшер Блондес обвинувачений у спробі вбивства своєї куховарки-католички; присяжні обвинуватили Блондеса в завданні ран без наміру позбавити життя. Хоча

VI. ПОСТАТІ

Мендель Бейліс

ІСТОРІЯ МОЇХ СТРАЖДАНЬ

Глава I. РОБОТА І ДУШЕВНА РІВНОВАГА

За часів, коли цар Микола посів престол Великої Росії, євреї були сповнені великих надій. Казали, що він навіть посварився зі своїм батьком Олександром III через приязне ставлення до євреїв. Також були чутки, наче Микола має намір одружитися з єврейською дівчиною. Євреї сподівалися бодай на полегшення і співчуття. Буцім прийде володар справедливий і милосердний.

Але історія показала оманливість цих надій. Яке дійсне щастя спіткало євреїв за часів його правління, світові аж надто добре відомо. Проте мені довелося більше, ніж будь-кому іншому, відчувати на собі тягар руки суверена. Чому саме мене було обрано для такої ролі, є однією з таємниць Провидіння.

Сливе через рік після того, як я повернувся, відслуживши у війську, я одружився й оселився в Межигір'ї, містечку, розташованому десь за вісім миль від Києва. <...> Широко відомий цукровий король Зайцев утримував у Києві шпиталь для убогих, управителем якого був мій двоюрідний брат. Щоб забезпечити стале

надходження пожертв для шпиталю, Зайцев вирішив побудувати цегельню, прибутки від якої забезпечували б утримання закладу. А мій кузен, зовсім не обізнаний у виробництві цегли, подумав про мене.

<...> Фабрика, де я тепер працював доглядачем, була розташована на межі двох міських ділянок (участок¹): Плоської та Лук'янівської. Євреї мали право мешкати в Плоській ділянці. Шпиталь Зайцева та помешкання мого двоюрідного брата містилися саме в цій околиці. Сама ж фабрика була «поза межами», і жити там євреям було заборонено. Лише завдяки впливові Зайцева мені дозволили мешкати на «сакральній» території. Оскільки він був купцем так званої «першої гільдії», російські закони дозволяли йому наймати працівників-євреїв. З-поміж десяти тисяч осіб, які проживали поблизу фабрики, я був єдиним євреєм. Проте геть не мав труднощів, хоча на фабриці працювало близько п'ятисот неєвреїв. Мої особисті контакти з навколишніми росіянами були вкрай незначні. Моя робота обмежувалася контролюю, де я наглядав за продажем і dopravою. Я ніколи не зазнавав жодних прикрощів від росіян по сусідству, за винятком інциденту, що стався в 1905 році, під час Революції, коли всіма єврейськими містами й містечками прокотилася хвиля погромів. Коли мені стало небезпечно, на допомогу прийшов місцевий російський священник; він велів мене охороняти, бо я був єдиним євреєм у ділянці: це була віддяка за послугу, якою я колись цьому священникові прислу-

¹ Російські слова і терміни з івриту та їдишу, вжиті в оригіналі в англійській транслітерації, зазначено в перекладі курсивом. (Примітки до тексту М. Бейліса, якщо не зазначено інакше, належать перекладачеві.)

жився. Тоді було вирішено побудувати школу для місцевого сирітського притулку, директором якого був цей священник. Він прийшов до мене і попросив продати йому цеглу дешевше. Я обговорив це питання з Зайцевим, і врешті священник отримав цеглу з дуже великою знижкою.

Була ще одна річ, за яку священник відчував переді мною борг вдячності. Неподалік від нашої фабрики була ще одна, якою володів росіянин Шевченко. Щоб дістатися до дільничного кладовища, спершу слід було перетнути територію обох фабрик. Коли я щойно приїхав до міста, священник попросив у мене дозволу, щоб різні поховальні процесії проходили територією фабрики. Я погодився. Коли про те саме попросили Шевченка, він відмовив. Священник часто нагадував про це росіянам: «Погляньте: християнин не дав дозволу, а євреї погодився».

І так я прожив на фабриці понад п'ятнадцять років. Я користувався привілеями, які давало життя у великому місті. Один з моїх хлопців відвідував державну гімназію в Києві; молодші ходили до релігійної школи (хедеру). Від фабрики до міста, щоправда, було далеченько. Але чи варто цим бідкатися? Я дякував Господові за те, що мав, і був задоволений своїм безпечним і поважним становищем.

Усе вказувало на мирне майбутнє. Здавалося, я мав право сподіватися, що закінчу свої дні в гараздах. Але хто ж міг знати, що «демон руйнування» танцював позаду мене, глузуючи над усіма моїми надіями та планами?

Тож настав 1911 рік і жбурнув мене у вир нещастя – нещастя, якого я ніколи не забуду і яке зламало моє життя назавжди. <...>

Глава III. МІЙ АРЕШТ

Справу² було доручено слідчому Фененкові. Він став часто відвідувати наш окіл. <...> Раптом на наш завод почали навідуватися російські поліційні філери. Вони питали моїх дітей, чи знали ті хлопчика Ющинського, чи бавилися з ним. Один з філерів оселився в будинку навпроти нашого і стежив, куди я ходжу і що роблю. Мені повідомили, що ці філери, побачивши, що «нічого не вдається», почали пригощати російських дітей солодощами, щоб ті казали, наче *Андрюша* [Ющинський] до нас навідувався, а мої діти з ним бавилися. Незабаром один з філерів, Поліщук, став вельми часто мене відвідувати. Якось він сказав мені, що «відчуває», буцім злочин було скоєно на території фабрики, а також що це, мабуть, була моя робота. Наступного дня вранці після цього з'ясування стосунків на фабриці з'явилася група з кільканадцяти осіб у супроводі слідчого Фененка. Фененко перебував у чудовому настрої, коли заходився мене розпитувати:

«Ви управитель цієї фабрики?»

«Так».

«Відколи?»

«Близько п'ятнадцяти років».

«Чи є тут іще євреї, крім вас?».

«Ні. Я тут один».

«Ви ж юдей, чи не так? Куди ви ходите молитися? Чи є тут синагога?»

«Я юдей. Синагоги тут немає; а молитися теж можна і вдома».

«Чи дотримуетесь ви шабату?».

² Розслідування вбивства київського підлітка Андрія Ющинського, про яке докладніше йшлося в розділі II.

Книги, які можуть вас зацікавити

Кримінальна
відповідальність за
злочини, вчинені
злочинною спільнотою
(статті 255, 255-1,
255-2, 255-3, 256
Кримінального кодексу
України)....

Справа Колліні

Адвокат і злочин очима
адвоката-практика

Перейти до галузі права
Кримінальне право та процес

Перейти на сайт →